

EGYETEMI DOKTORI (Ph.D.) ÉRTEKEZÉS
TÉZISEI

**Technológikritika a 20. századi antiutópiákban és a
kortárs filozófiában a századelőtől a 60-as évekig**

Kádár Zoltán

Témavezetők:

Dr. habil. Tóth János egyetemi docens

Dr. habil. Máté Zsuzsanna főiskolai tanár

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM

Málnási Bartók György Filozófiai Doktori Iskola
Etika, társadalom- és alkalmazott filozófia alprogram

Szeged, 2012

1. A kutatás feladata és körülhatárolása

A nyugati civilizáció, az európai kultúra, szellem talán legerőteljesebb ága a tudomány és az általa létrejött, a modernizációt létrehozó technológia. A technológiai haladás mind az újkor hajnalától megjelenő utópikus, mind a 20. század első éveitől önálló műfajként kialakuló antiutópikus művek egyik vezérmotívuma. A technológia egyre bővülő szerepének az utópiákban számos állomását láthatjuk az értekezés első fejezetében, azonban csúcspontját a H. G. Wells által elképzelt fejlett világállam jelenti az *Egy modern utópia* (1904) című utópikus regényében – melynek kritikája, paradox módon több híres 20. századi antiutópia kiindulópontja is.

A 19. század végétől kezdődően a technológiai fejlődés iránti lelkesedés megtörik, és a 20. század első éveitől megjelenő antiutópikus művekre egyértelműen jellemző a technológiai vívmányok használata folytán előálló negatív társadalmi következmények bemutatása. Mindez egybe forr egyfajta kultúrkritikai elemmel, mint a nyugati civilizáció egyik válságtünetének jelzésével. A technológiakritika ezért a gépi segédeszközöket egyre nagyobb arányban használó, egykori életmódját, hagyományait levedlő, ezáltal kimutathatóan hátrányára is változó – egyesek szerint egyenesen az önmegsemmisítés felé rohanó – ember, illetve közösségek kritikája. A technicizált világ kiépülése maga után vonja az ember-ember, valamint az ember-természet viszonyának rendkívüli mértékű megváltozását, miáltal az emberiség hosszú távon nem csak nyereséget, de súlyos veszteséget is el kell, hogy könyveljen a mindennapi élet területén, illetve nagyratörő terveinek kivitelezése közben.

Noha a dolgozat egyik fele az antiutópiákról szól, e műfajt jelen keretek között csupán az irodalmi technológiakritika „vivőanyagának” tekintem, olyan írások gyűjteményének, melyeket nem filozófusok írtak, ugyanakkor rendkívül nagy arányban tartalmazzák a technológiai fejlődés negatívumai kapcsán keletkezett tendenciák fikatív leírását és a művészi képzelőerővel megjelenített torzulásait. A dolgozat párhuzamosan elemzi egy fél évszázados korszak – nem teljes, de az eredményes munkához elegendő – technológiakritikai lenyomatát mind az irodalom speciális határműfaja, így az antiutópia, mind a filozófiai gondolkodás technológiakritikája felől.

Alapkérdésemnek és egyben kutatási feladatomban tekintetem annak vizsgálatát, hogy a nyugati civilizáció e válságtudata (a technológiai vívmányok által generált folyamatok válságként való interpretációja), az irodalmi és a filozófiai gondolkodásban egyaránt megragadhatóan, milyen jelenségeket, tendenciákat interpretál problémaként a nyugati civilizáció válságtüneteként. A dolgozat célja egyrészt az, hogy bizonyítsa a filozófia és az irodalom együttlátását a technológiakritikán keresztül, másrészt technológiakritikájuk összehasonlítása révén a közösen meglátott jelenségekre, mint válságtünetekre fókuszál.

2. Az értekezés szerkezeti felépítése

Az értekezés első fejezete az utópia filozófiai műfajában illetve az utópikus gondolkodásban vázlatosan bemutatja a technológiai fejlődésnek tulajdonított szerepet, konkrétan Morus *Utópia* (1516), Campanella *Napváros* (1602), Bacon *Új Atlantisz* (1627), valamint Fourier *A négy mozgás és az általános rendeltetések elmélete* (1808), a kevésbé ismert Edward Bellamy *Visszatekintés* (1888) és *Equality* (1897), valamint William Morris *Hírek a sehólból* (1808) című (irodalmi) utópiáinak e szegmensben történő értelmezésén keresztül. Mindannyiuknál rendkívüli hangsúlyt kap egy pozitív irányú kérdésfeltevés: a technikai és tudományos fejlődés milyen módon oldhatná meg társadalmi problémákat.

A második fejezetben a 20. század elejétől a közepéig a lassan felerősödő technológiakritika kapcsán az alábbi antiutópikus művek értelmezésére valamint azok problémacentrikus összehasonlítására kerül sor. Értelmezésem kiemelt kérdése: milyen (fiktív) társadalom- és emberképet generál a totálissá méretezett technikai fejlődés víziója.

E. M. Forster: *The Machine Stops* (1909) című novellája tekinthető az antiutópikus irodalom nyitányának. Wells eszméit kritizálva Forster a föld alá kényszerített, csúcstechnológiával ellátott, egymással csak elektronikus úton kommunikáló társadalmat mutat be, tulajdonképpen Wells világállamának ellentettjét.

Jevgenyij Zamjatyin *Mi-je* (1920) egy, a nyugati ipusztriális világ erejét, tudományos menedzsmentjét, termelési elveit a bolsevik dogmatizmussal elegyítő regény, melyben a gépekként cselekvő és a gépeket istenítő, totális kontroll alatt élő emberek mindnapjai elevenednek meg.

Aldous Huxley *Szép új világ*-a (1932) a konzumkultúrát, a szigorúan felügyelt embertenyésztést, a természetellenes műanyagvilágot, a programozott boldogságot, mint a jövő alternatíváját mutatja be. Isten helyett e – szintén Wellsen gúnyolódó történet – Henry Fordot és a tömegtermelést imádja, ugyancsak egy világállam keretei között.

George Orwell: *Ezerkilencszáznyolcvannégy*-ében (1949) a hatalomra került sivár lelkű technokrácia folytonos háborúkkal és gépi kémtevékenységgel őrzi kontinensnyi rémuralmát. A regény Orwell több évtizedes, egyéb műveiben megjelenő indusztrializmus-kritikájának összegzése is.

Ray Bradbury *Fahrenheit 451* (1952) című kisregénye egy analfabétává, múlttalanná tett, de technikailag rendkívül fejlett társadalmat ábrázol, melyben a kényszer szülte vidámság vegyül a természetellenesség folytán előálló rossz közérzettel.

Anthony Burgess regénye, *A Clockwork Orange* (1962) a demokratikus jellegét levedleni készülő Angliában az anomikus állapotok kapcsán létrejövő büntenger elleni fellépésként felbukkanó – és az 50-es, 60-as években csakugyan igen divatos – pszichológiai-farmakológiai viselkedésjavító technikák alkalmazását, hibáit, etikai problémáit járja körül.

Valamennyi vizsgált antiutópiában egy aktuálisan – a szerző korában az általa észrevett – létező társadalmi probléma ironikus és torz felnagyítása történik, az (elképzelt) technikai fejlődés produktumainak közegében. Noha szépirodalmi értékkel bíró antiutópiák tucatjai jelentek meg a 20. század folyamán, közülük leginkább a fent említett hat alkotás bír a kortárs filozófiai gondolkodással párhuzamba állítható problémafelvetéssel.

A 20. századi filozófiai elméletek technológiakritikáját az értekezés harmadik és negyedik fejezete tartalmazza, s bár a dolgozat Oswald Spengler, Walter Benjamin, a Frankfurter iskola, valamint Martin Heidegger elgondolásaira koncentrálna, előképként

elemzi Hegelnek, Engelsnek, Marxnak a témára vonatkoztatható megállapításait. Primér szöveggként a dolgozatban az alábbi műveket értelmeztem az egyes filozófusok gondolatmenetének elemzéséhez:

Oswald Spengler: *A nyugat alkonya* (1918); *Ember és technika* (1931); *A döntés órája* (1934).

Walter Benjamin: *Egyirányú utca* (1928); *Gyermekirodalom* (1929); *Gondolatok a rádióról* (1931); *Egy perc* (1934); *A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korában* (1936); *Eduard Fuchs, a műgyűjtő és történész* (1937); *Passzázatok* (1927-1939).

Max Horkheimer: *Az értelem elhalványulása* (1937); Horkheimer-Adorno: *A felvilágosodás dialektikája* (1947).

Theodor Adorno: *A tömegkultúra sémája* (1942); *Aldous Huxley és az utópia* (1948); *Minima Moralia* (1951); *Az örök divat – jazz* (1953); *A csillagok a földre szállnak* (1953); *Hogyan nézzünk televíziót?* (1954); *A kultúr ipar felülvizsgálata* (1967).

Herbert Marcuse: *Filozófia és kritikai elmélet* (1937); *Néhány társadalmi következtetés a modern technológiáról* (1941); *Az egydimenziós ember* (1964); *Agresszivitás a fejlett ipari társadalmakban* (1968); *Esszé a felszabadulásról* (1969).

Martin Heidegger: *A német egyetem önmegnyilatkozása* (1933); *A műalkotás eredete* (1935); *A világkép kora* (1938); *Nietzsche szava: Isten halott* (1943); *A dolog* (1950); *Mi a gondolkodás* (1954); *Értekezés a gondolkodásról* (1955); *A technológiára vonatkozó kérdés* (1955); *Csak egy isten menthet meg bennünket: a Spiegel interjú* (1966).

Műveik nem csak kritikát gyakoroltak az ipari korról és a technikai fejlődés következményeiről, de egyúttal válságtüneteket is láttatnak, melyek figyelmeztetésként és tiltakozásként egyaránt felfoghatók.

Az értekezés utolsó fejezete összefoglalja az összehasonlító módszerrel megragadott, a technikai fejlődés által (is) generált válságtünetek jelzését e két nagy szövegtörzs összevetésének eredményeképpen. Az irodalmi és filozófiai törzs elemzése, értelmezése és összehasonlítása eredményeként jelennek meg azok a válságtüneti hasonlóságok, melyek e két műfaj kritikai irányvonalát is jellemzik. Ilyen jellegű összevetés eddig sem a magyar, sem a nemzetközi szakirodalomban nem jelent meg.

3. A legfontosabb megállapítások és eredmények összefoglalása

Az antiutópiák fikatív világai szélsőséges módon jelenítik meg a totalitarizmus és/vagy a technológia és/vagy a globalizmus uralmát, a természettől való teljes eltávolodást, a hagyományos kulturális értékek, az autonóm, szabad individuum eltűnését, helyette a manipulált és irányított, szabad választását elveszített tömegembert láttatják, többnyire beteges és a végletekig eltorzított formában. Így elsősorban a 'negatív katarzis' révén érvényesül esztétikai hatások, ezáltal egy figyelmeztető, kritikai funkciót kap a társadalomfilozófiai jellegű referenciális-eszmei jelentésréteg. A technika által uralt világ bírálata kapcsán az antiutópisták csaknem ugyanolyan konklúziókhöz jutnak, mint az eltérő fogalomrendszerrel és munkamódszerrel dolgozó kortárs filozófusok az ember világban-benne létét illetően, melynek esszenciája, hogy benne az ember nem olyképpen jelenik meg, mint amire hivatott.

(1.) Összevetésem egyik eredményeként elmondható, hogy *az ember nem érzi igazán jól magát abban a világban, amit „felvilágosultán”, évszázadok kemény munkájával kiépített magának.* Ezen építkezés kétségtelenül létrehozott egy működő rendszert, egy globális egyformaságot, mely szinte totálisan feloldotta azt a hagyományegyüttest, ami évezredekken keresztül működtette a társadalmakat. Az egykori értékek szilánkjait ugyan nem vetette ki magából sem az ipusztériális, sem a posztipusztériális berendezkedés, iránymutató szerepük azonban eltörlül. E művekben a történetiség hiánya, a gyökértelenség teszi az embert otthontalan, közönyös, frusztrált lényé. Az antiutópiák társadalmából kiveszett az a minőség, mellyel egykori értelmes önmagukat reprodukálhatnák az emberek, s valamiért hagyták, hogy közösség- és individuumellenes erők

vegyék át felettük az uralmat. A bolsevizmus és a náciizmus, e két, az ipusztériális korszak árnyékában tenyésző világmegváltás és- hódító receptnek a múlttalanná tett tömegember nem volt képes ellenállni. A Huxley által ábrázolt konzumidiotizmus és kondicionáltság, vagy Zamjatyin *Mi*-jében olvasható össznépi elmebajra emlékeztető gépszerűség sem pusztá kitaláció. Taylor, Ford, a hatalmas konjunktúra, az ebből nyert kényelem, Nyugaton, majd a vágy, hogy ezt a hatékonyságot meghonosítsák Szovjet-Oroszországban, eredményezte ezt a két eltérő ideológia vezérelte, de az emberi létezés minőségét egyaránt roncsoló hozzáállást.

A Frankfurti iskola teoretikusai kitartanak amellett, hogy az emberben rejlő lehetőségek konformizmusba fullasztása, a civilizált világ egydimenzióssá silányítása módosult formában örökíti tovább a kapitalizmus bűneit. Az embert elsilányító bolsevisztikus eszme pusztításáról pedig Zamjatyin és Orwell ad érzékletes képet.

(2.) Alaptendenciaként jelenik meg az antiutópiákban és a filozófiai technológiakritikai szövegekben *a felejtés, a koncentrálni képtelenség, az elesettség, mint a gépkorszak emberének leküzdhetetlen állapota.* Az antiutópiákban a fantasztikus máz mögött többnyire a valóság tapasztalata húzódik meg, valamint a jövő baljós eshetőségeinek taglalása.

Már Baudelaire is – mutat rá Walter Benjamin – ahhoz az urbánus közeghez szól, akiknek az „akaraterő és a koncentrálni képesség nem erős oldala”, mert az életükbe beszüremelő gépiesség, a munkagéppé züllés „az idegrendszerüket komplex kiképzésben részesítette”. Ez az életmód nem hagy elég lehetőséget az emberben rejlő erők szabad kibontakoztatásához, hiába a sok, az életet megkönnyíteni hivatott vívmány, a rossz közérzet, a spleen a modern ember állandó kísérője. Benjamin bemutatja a konzumkultúra verklíjét, melyből a civilizált

világban élők képtelenek kiszabadulni. A civilizációt az ipart a termelés tartja fenn, ezt a vásárlás, a vásárlást pedig a reklám, a divat. Ha elfogadottá válik az a szokás, hogy a még működőt el kell dobni az újdonságokért, a kör bezárul. A munka, vagyis termelés, valamint a fogyasztás, melynek előfeltétele a munkabér, az a két végpont melyek között ez a soha el nem kopó, manipulációs technikák, divatok olajozta inga közlekedik. *Az ember sejtí, hogy alacsonyabb rendű célokra kárhoztatott lényvé vált.* Az így kialakuló frusztráció, idegesség, kapkodás, labilitás pedig bármikor átcsaphat szándékos károkozásba, verekedésbe, közlekedési balesetbe, ipari katasztrófába, netán háborúba. De a felejtés, az ember nembeli elsilányulása, a Heidegger által megfogalmazott gyökértelenné válás a való életben is védtelenné tesz az üdvtörténetek megvalósítása felé való menetelés kényszerével szemben. Ray Bradbury és Marcuse is körbejárta a gépek közbeiktatásával exponenciálissá növelt agresszió problémáját.

(3) *Minél nagyobb arányt foglal el a gépi precizitás, a tervezhetőség, minél mesterségesebb a környezet, annál kevésbé emlékeztet egykori önmagára az ember.* Hiába a legmodernebb technológia, a gépek működtetését már nem a kreatív mérnökök végzik, hanem a véletlen által odasodort átlagemberek, akik vakon felügyelnek hatalmas erőket. Ezzel elérkezik a belátás, megértés nélküli cselekvés korszaka, állapítja meg Spengler. Walter Benjamin egyenesen azt állítja, hogy sokan már nem képesek olyan mértékű koncentrációra sem, hogy végighallgassanak egy jól felépített történetet, miként az is nehezükre esik, hogy előadjanak egyet: az agy pihenni vágyik a modern zsongás és zaj közé kényszerített életmód miatt. Az ember részese egy szüntelen termelési folyamatnak, a monotonia pedig annyira elfárasztja, hogy a legkisebb intellektuális kihívás elől is menekül. Ehhez kapcsolódóan Ray Bradbury jóslata az

analfabetizálódásról nem minősül cinikus túlzásnak, mint ahogy Orwell újbeszélje sem csak a regényből ismerős. A gépkorszak és a „jogvédők” pusztítják, roncsolják a nyelvet rendületlenül. A *Fahrenheit 451* infantilis, analfabéta technofétis-társadalmá egyenesen a politikai korrektségből következő devolúció eredménye.

(4.) *A gyökértelenség, a természettől való elszakadás gyengévé, esendővé teszi az embert.* A modern ember teljes gépi arzenáljával azt célozza, hogy maximálisan elkülönüljön attól, ami még gépeinél is hatalmasabb: a természettől. Világvárosokat épít, s ezekbe húzódva tekintget kifelé a „vidékre”, melyeket erőműveivel, fűrotornyaival, tárnáival megcsapol, kirabol, hogy az általa épített, kiszolgáltatott kő-rengeteg napról napra élhető maradjon – állítja Spengler. Szinte minden antiutópiában világállam-szerű képződmények uralkodnak a természet felett, annak császáráként. Az e magatartásban rejlő kalkulatív szemlélet elemzését Spengler és Heidegger briliáns következetességgel végzi el, utalva arra is, hogy ez a hozzáállás végső soron szenvedést, szorongást okoz, visszaüt. A prosperitás ára a nyugtalanság, az elégedetlenség, a szerzésvágy, amit, mint munkaerővé konvertálható energiát fölöz le a fogyasztói társadalom. A konzumkultúra embere nem tiszteli sem a tárgyakat, sem az embereket – mutat rá Adorno – noha az újabb tárgyak megszerzése érdekében bármikor kész megszabadulni a régiektől, de a tárgyakat gyakran így is az emberek elé helyezi. Az autójával vagy televíziójával minden élőlénynél bensőségebb viszonyt ápoló „polgártárs” nemcsak Adorno és Ray Bradbury műveiből ismerős.

(5.) *A szerzésvágy és a pusztuló erkölcs a tartós béke állapotával is könnyedén elbánhat, ha véglegesen eluralkodik a nyugati társadalmakon a technokrata sivárság.* Ennek Orwell *Ezerkilencszáznyolcvannégyében* látható háborzongatóan reális

ábrázolására Richard Rorty hívta fel a figyelmet. Rortyt leginkább Orwell egyik hőse, O'Brian működése, személyisége és világmagyarázata borzasztja el. Eszerint a történelem demokratikus, reményt keltő, liberális, sokak számára megelégedést jelentő korszaka visszahullott egy, a bolsevik diktatúrákban valóban megtapasztalható rémvilágba, melyet Orwell kiterjeszt az egész bolygóra. A regényben mindhárom vetélkedő nagyhatalom szükségszerűen ugyanazt a roncsársadalmat működteti. O'Brian pontosan az „ipari monopóliumok és a központosított kormányzás sivár világa” által kitermelt értelmiségi, akit Rorty megelevenedni látott: jól informált, jó időben jó helyen lévő, jól képzett, intelligens és érzékeny ember, egy valóság-hű karakter egy olyan jövőben, melyben „az értelmiségiek elfogadták a tény, hogy a liberális remények megvalósulása elveszett”. A tudomány, a technológia és a morális deficit triászából létrejövő pusztító gyúanyag elemzése Walter Benjamin, a Frankfurter Iskola és Heidegger munkásságának is fontos eleme.

(6.) A *megfigyeltség* hangsúlyos jelenléte az antiutópiákban nélkülözhetetlen elem. E. M. Forster novellájában a Gép az ember-csökvények inkubátorlétének minden mozzanatát kontrollálja afféle gazdaként, és minden szabálytalanságot megtorol. Zamjatyin *Mi*-jében a Jötevő szolgálatában álló örök állandó kontrollt gyakorolnak, amit pedig nem lát az emberi szem, azt meghallják a mindenhol jelen lévő mikrofonok. Huxley *Szép új világ*ának lineáris boldogsága is totális kontrollra épül: a kondicionálás, a célszerűen kialakított embertenyészet garantálja a fegyelmet. A *Fahrenheit 451* totalitárius vidámparkjának rendjét is szigorú audiovizuális kontroll vigyázza az ostoba tömeg kiszámíthatóvá tett viselkedésén túl. A Burgess *Clockwork Orange*-ában ábrázolt, diktatúra felé elmozduló kifáradt demokráciában pedig éppen

azon mesterkedik a hatalom, hogy pszichológiai és vegyi technológiák révén hozza létre a tökéletesen engedelmes mintapolgárt.

A filozófiai technológiakritikákban kiemelt szerepet kap annak bemutatása, hogy miként működik a kontroll, a nyáj egy irányba terelése. Spenglernél ez a feladat világvárosra hárul, az itt élő „parazita tényember” regulái szerint működik a világ, a közérdek és a közvélemény a világváros kontrollja alatt áll. Walter Benjamin siető, cikázó, múltjukat végleg levedlő embereit a gépi nagyipar és az izmosodó konzumkultúra karmesteri pulpitusáról vezénylik hol békébe, hol háborúba. A filozófus pedig igyekszik megszólaltatni a vészcsengőt, arra figyelmeztetve, hogy ezzel a sebességgel a civilizált világ aligha veszi be az összes útjába kerülő kanyart. A Frankfurter iskola a kultúripar totális kontrollját, az ember elszemélytelenítését annak teljes pompájában mutatja be. A tömeg kézben tartása, befolyásolása, vágyainak kanalizálása, cselekedeteinek elemzése, tetteinek statisztikákba foglalása elengedhetetlen része a mindent átjáró üzletnek. Heidegger pedig kimutatja, hogy az ember végül önmagát is állományba veszi, úgy viselkedik, ahogyan a technológia által uralt világban viselkedni szokás, a kalkulatív szemlélet által elnyomott meditatív lény-mivoltát mélyen eltemetve. Ezáltal olyan világ keletkezik, ami mindenki lépéseit kiszámíthatóvá, gépiessé teszi, mert „már csak technológiai viszonyaink maradtak”.

(7.) A disszertációban taglalt filozófiai technológiakritikák mindegyike arra a konklúzióra jut, hogy *a modern polgári társadalom mechanizált mindennapjaiban az autonóm cselekvés terepe rendkívül beszűkült*. Milliók sokezerféle rutinszerű cselekedete hajtja előre a társadalmi reprodukció menetét, s ebben a nagy zajban pontosan annyi autonóm produktum születik, amennyire szüksége van a modern

világnak, vagyis amennyi e lendület fenntartásához okvetlenül szükséges. Nem véletlenül nyilatkozta azt Heidegger 1966-ban, hogy a kortárs irodalom értéktelen, jórészt destruktív alkotásokból áll. Szinte minden rutinszerű, a kikerülhetetlen technikai-módszertani fejlődés pedig beépül a rutinba, de ez aligha javít valamit az általános elidegenültség állapotán. A modern ipari társadalomban jóformán senkinek nincs konkrét célja: a tömegek sodródnak, (bér)munkát vállalnak, hogy biológiai létüket fenntarthassák, de az e lefokozott létmódot gördülékennyé tevő egydimenziósságból nem tudnak, s lehet, hogy már képességük, lehetőségük sem marad kitörni. A civilizált világ nem a tehetség kiteljesedésének irányába mozdul el, hanem specializált, részfeladatokba burkolózó embertömegeknek ad otthont, akik többnyire a pokolba kívánják e részfeladatokat. A munka legtöbbször – ahogyan azt Marx nagyszerűen kifejtette – a közelében sem jár az emberi kreativitást próbára tevő jóleső kihívásoknak, ehelyett gyűlött, ostoba, egyhangú rutinná vált, mindama káprázatos géppark ellenére, ami a munkán hivatott könnyíteni – fejt ki Marcuse.

(8.) Nyilvánvaló, hogy a fogyasztói társadalom beteg, de profitál belőle, a betegséget alapelvvé teszi, mert csakis így lehet működtetni azt a rendszert, amelyben „a negatív a pozitívban, az embertelenség az emberiességben, az elnyomás a felszabadításban van” – Marcuse szerint. Ekkor lép fel az a paradox állapot, hogy bár az egyén autonómiája kivitelezhetetlen, az élet mégis kényelmesnek, racionálisnak tűnik, az *önfeladás* tehát nem hiábavaló. Az önfeladás intézményi szinten is tetten érhető. A tudomány gőzerővel produkálja újdonságait, van múltja és jövője, de a konzumkultúra gyámkodása alatt kell produkálnia pontosan azt, amire az üzemszerűen működő világnak éppen szüksége van – ezt Horkheimer és Heidegger elemzi rendkívül hatásosan. A konzumerizmus világa, az ötletes tárgyak,

találmányok, gépek, gyógyszerek, játékok özöne – az ember fizikai aktivitásának és szellemi képességeinek minimalizálására való törekvés érdekköre pénzeli a tudományt is. A gépesítés és a modernizálás hatalmas munkálatait a rendkívül kreatív tudóstársadalom óramű pontossággal igyekszik kiszolgálni, de létezése kezdete óta az ipar kontrollja alatt kellett tevékenykednie – állítja Horkheimer. A *Szép új világ* vagy a *Fahrenheit 451* pedig az irodalom eszközeivel mutatja be rendkívül szuggesztíven e folyamatokat. Heidegger amellet érvel, hogy *egy helytelen életmódot folytató közösségben a tudomány is éppolyan függelék, mint az egyoldalú, kalkulatív ethosz minden más kiszolgáló egysége. A tudomány önállótlanága, az életvezető trendekkel való együtt sodródása rendkívül veszélyes*: Heidegger azt a lehetőséget sem zárja ki, hogy ez az állapot akár az egész emberiség elpusztításával is járhat. Ugyanezt figyelhetjük meg a *Fahrenheit 451* lapjain is, mert a tudomány az analfabetizált társadalom számára előállított, főként szórakoztatóelektronikai géppark meglétére ügyel. Orwell *Ezerkilencszáznyolcvannégy*-ében a tudomány a kémtevékenység és a haditechnika körére redukálódik, az egyénnek már a kellemes idiotizmus mákonya sem jár, nem engedheti meg magának az ellazulást, mert megfigyeltsége élete minden másodpercére kiterjed. Orwell az ember tudományos-technikai megalázásának bemutatása terén a végletekig jutott.

(9.) *A szabadság és a szabad akarat hiánya alapvetően meghatározza az antiutópiák világát, és a filozófiai technológiakritika is folytonosan felszínre hozza ezt a tényt.* E. M. Forster antiutópiájában a helyhez kötöttség, a fizikai mozgás lehetősége sem adatik meg a szereplőknek: a főhősnek még a közel és a távol fogalmát is meg kell tanulnia, amikor elhatározza, hogy a Gép nélkül próbál tovább élni. Zamjatyin és Orwell antiutópiáiban a gondolatban kivitelezett szabad

aktusokról szóló tervek is gondot jelentenek, sőt, a *Mi* társadalmá kimondottan hadat visel a „szabadság vad állapota” ellen. Huxley és Bradbury a vidám ostobaság betonszarkofágja alá temeti a szabad cselekedeteknek még a csíráját is, Anthony Burgess pedig megmutatja, milyen az, ha az egyén protestálási lehetőségeit vegyi kotyvalékok és durva idomítás révén az állam igyekszik elfojtani. A szabadság hiánya ugyanakkor szorosan összefügg a civilizálódással. Spengler alapelvvé teszi, hogy a civilizáció a kultúra sírásója. Alátámasztja Spengler mondandóját Norbert Elias *A civilizáció folyamata* (1939) című munkája is, mely szerint a civilizáltság önmérsékletet, „magas fokú gépieséget” igényel, nem egyéniség, hanem formálhatóság szükséges hozzá, hogy ez a mimikri az ember „második természetévé” váljon. *Adorno a szabadság hiányára alapozza a kultúrpar kategorikus imperatívuszát: alkalmazkodj bármikor, bármihez.* A civilizált életforma és az öntörvényadás kizárják egymást, csakis a külső, a változó, a pillanatnyi érdekek által vezérelt törvény létezik. A tárgyak, akárcsak az emberi kapcsolatok együtt utaznak az egyénnel egy darabig, de idővel, amikor változik a trend, illik lecserélni őket, vagy véget vetni létezésüknek. A sietség, embertelenség, agresszió, a túlgépesültség és az árufétes talaján nem a nyugodt, tervezhető, emberhez méltó élet születik, hanem egyfajta minima moralia által áthatott „élet, ami nem is él”. Az irodalmi és filozófiai technológiakritika egyaránt megcleli a rutint, az idomítást, a manipulációt, a durvaságot, a kapkodást, az értelmi és erkölcsi lezüllést, mégpedig a szabadság helyén.

4. A disszertáció témájában megjelent tudományos közleményeinek jegyzéke

- Kádár Zoltán: Az idiotizmusig és még tovább – avagy Ray Bradbury némelyik rémálma mára valóra vált. In *Az utópia ezer arca*. PTE BTK NTI, szerk.: Bálint Ágnes, 2009, 75-80.
- Máté Zsuzsanna - Kádár Zoltán: Az akaratszabadság hiányának következményei a XX. század első felének filozofikus jellegű antiutópiáiban. In *Lábjegyzetek Platónhoz 9. Az akarat*. Szerk.: Laczkó Sándor, Pro Philosophia Szegediensis Alapítvány - Magyar Filozófiai Társaság, 2010. 380-395.
- Kádár Zoltán: *A nyugati civilizáció válságtudata a XX. századi antiutópiákban*. Mikes International, XI/2, 2011, 16-28.
- Kádár Zoltán: *Az ipusztriális társadalom okozta fizikai és pszichikai degeneráció empirikus vizsgálata Max Nordau és George Orwell műveiben*. Mikes International, XI/4, 2011. 21-28.
- Kádár Zoltán: *Antiutópikus vonások Az ember tragédiájában*. In XVIII. Madách Szimpózium. Szerk.: Bene Kálmán és Máté Zsuzsanna. Madách Irodalmi Társaság, Szeged-Budapest, 2011, 84-94.
- Kádár Zoltán: *Emberszelidítési kísérlet a polgári társadalom szétmálló díszletei között — idén ötven éves Anthony Burgess kultikus rémálma, A Clockwork Orange*. Mikes International, XII/1, 2012. 27-39.
- Kádár Zoltán: *A nyugati civilizáció válságtüneteinek előképe a Tragédia falanszterében*. In XIX. Madách Szimpózium. Szerk.: Bene Kálmán és Máté Zsuzsanna. Madách Irodalmi Társaság, Szeged-Budapest, 2012, 43-52.

Madách Irodalmi Társaság, Szeged-Budapest, 2012, 43-52.

- Kádár Zoltán: Az ember elgépiesítésének elmélete és gyakorlata a Szovjetunióban és a nyugati ipusztuialis társadalmakban. In Garaczi Imre (szerk.): *Érték és sors. Nemzetpolitika-kulturális örökség-identitás*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2012, 433-449.
- Kádár Zoltán: *Walter Benjamin — flaneur az emberi idegrendszer komplex kiképzésének korában*. Mikes International, XII/2, 2012, 13-20.
- Kádár Zoltán-Tóth I. János: Ráció és utópia. In *Lábjegyzetek Platónhoz 10. Az ész*. Szerk.: Laczkó Sándor, Pro Philosophia Szegediensis Alapítvány - Magyar Filozófiai Társaság, 2011, 312-323.